

С. В. Семенко

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
(Полтава)

„СОВЕТОФІЛЬСЬКА” КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ У ЗБІРЦІ НАРИСІВ ЮРІЯ КОСАЧА „ВІД ФЕОДАЛІЗМУ ДО НЕОФАШИЗМУ”

В українській історії зустрінемо не одне ім'я громадського діяча, який впродовж своєї політичної діяльності змінював свої політичні орієнтири. До таких належить і Юрій Миколайович Косач (1909-1990) – відомий український публіцист, редактор і журналіст, письменник, літературний критик, який пройшов суперечливий світоглядний шлях від українського націоналіста, згодом „європеїста” (Ю. Шерех) до войовничого радянофіла. Підтвердженням цього є його збірка нарисів „Від феодалізму до неофашизму”, яка побачила світ 1962 року в Нью-Йорку. На сьогодні публіцистичний материк ініціатора багатьох журналістських проєктів на еміграції, на відміну від його історичної прози, маловивчений. Деякі моменти публіцистичної діяльності Ю. Косача досліджувалися переважно у зв'язку з його діяльністю у МУРІ (С. Павличко [6], Ю. Шерех [10]) та літературною творчістю (В. Агеева [1], Р. Радішевський [7], С. Романов [8]); співробітництво з окремими еміграційними виданнями досліджували С. Кравченко [5] і Н. Сидоренко [10].

Однак його советофільська політична публіцистика предметом наукового аналізу ще не була, тому актуальність пропонованої розвідки обумовлена як фактом необхідності заповнити цей мінус в історії вітчизняної журналістики, так і продемонструвати як у складних умовах еміграції, постійних „непорозуміннях між своїми” ламалися націоналістичні світоглядні установки окремих українських інтелектуалів у бік ворожої ідеології.

Метою наукової студії є аналіз советофільської концепції Юрія Косача крізь призму його політичної публіцистики 60-х років ХХ століття, яка була виразно репрезентована у збірці нарисів „Від феодалізму до неофашизму”.

Якщо у першій збірці публіцистично-літературознавчих нарисів „На варті нації” (1936) Юрій Косач із молодечим запалом потверджує націоналізм як єдино правильну політичну й культурну теорію, здатну підтримати „українську націю в поході”, а взірцем офіри й боротьби, еталоном нового українця, „виразником прагнень нової генерації” вважає Степана Бандеру, то політичні акценти збірки „Від феодалізму до неофашизму” є абсолютно протилежними, насиченими риторикою суголосною офіційній радянській пропаганді й історичній науці.

Збірка нарисів складається з п'ятнадцяти розділів, кожен з яких є тематично завершеним і водночас логічно не пов'язаним із наступними рисами, а становить своєрідний „потік політичних розмислів про...”. Хронологічно збірка охоплює період української історії з 1648 року по 60-ті роки ХХ століття, а ключовою метою „Від феодалізму до неофашизму” є критика політики керівників української еміграції, з якими у Юрія Косача був затяжний конфлікт. Варто наголосити, що публіцист не дотримується хронологічної послідовності у викладі, що дає йому змогу повертатися до того історичного періоду, котрий потрібний йому для аргументації його політичної концепції.

У першому розділі, який служить своєрідним зачином до збірки нарисів „Від феодалізму до неофашизму”, публіцист доводить тезу, що „кристалізація української нації як співтворця історії” відбувалася впродовж XVI-XIX століть. Майже з перших рядків Косач вдається до відкритої полеміки й відверто-саркастичного неприйняття точки зору своїх ідеологічних опонентів з приводу формування української нації, особливо це стосується позиції П. Куліша Д. Донцова, В. Липинського. Свої саркастичні висловлювання він посилює традиційним для його публіцистичної практики третього періоду прийомом навішування всіляких налічок на кшталт: „прихильники явного чи замаскованого суб'єктивізму”, всілякі „історіософи”, „недобитки, колись командної верстви”, „реакційні сили нашого національного відродження” тощо.

Нарисовець рішуче заперечує, ще не так давно сповідувану ним в мурівський період теорію тяглості української національної ідеї („За українську політику тяглості”), іронічно називаючи її адептів „міфотворцями”, котрі спотворюють об'єктивну картину

української історії, він наголошує: „Міфотворці” усякою ціною прагнуть затушкувати дійсність двох річищ українського національного відродження, що відповідають дійсності постійного конфлікту двох основних сил української суспільно-економічної формації – командних верств і народних мас, двом концепціям ідеології, політики, культури – революційній і опортуністичній, народній і „елітарній”, взагалі „національній» і дійсно національній” [3, с. 5-6]. Не важко помітити, що Косач дотримується конститутивних положень радянської історичної доктрини про дві ідеології: „панівних верств і народних мас”, яка стає основним методологічним модусом аналізу історичних явищ у збірці.

Обстоюючи постулати про класову боротьбу, про народ як рушійну силу історії – ключові дефініції радянської пропаганди, – Косач неодноразово робить упереджені, часто двоїсті висновки, особливо, це стосується оцінки українських національно-визвольних змагань та прагнень національної еліти здобути державну самостійність. Щоб потвердити правоту власної політичної концепції позиції, нарисовець вдається до використання засобу антитези, зокрема, виголошуючи один головних постулатів своїх ідеологічних переконань: здобуття державної незалежності для народних мас означало „здійснення вікових мрій про свободу, соціальну справедливість, побудову нового, гармонійного суспільства”, а для панівних верств – „лиш проблема їхнього – станового, групового чи класового егоїзму, це лиш справа збереження життєвих інтересів панівної верстви експлуататорів” [3, с. 6].

Косач розгортає цілу саркастичну тираду про національну панівну еліту, „виплекану в кулішевсько-донцівському інкубаторі”, основним прагненням якої, на його думку, було збереження свого командного становища в українському суспільстві. Прикметно, що проти своїх ідейних супротивників Косач використовує як доказ цілком пізнавані алюзії чи окремі цитати з їхніх публіцистичних чи художніх творів.

Особливому остракізму з боку автора нарисів підлягає бачення політичними провідникам еміграції ролі національної еліти в утвердженні української державності. Юрій Косач вважає що концепція „елітаризму” декларована в працях Д. Донцова, В. Липинського та І. Лисяка-Рудницького є неприйнятною для українською ментальності, позаяк „узята з криниць мудрості різного іноземного мракобісся” і штучно асимільована до українських політичних традицій.

Саме українська політична еліта XIX століття в Косачевій советофільській концепції формування української нації асоціюється із зародженням реакційного міфу елітарної визвольної ідеології, яка вкладається, на його суб’єктивний погляд, в таку політичну парадигму: „Від козакофільства до хлопоманства, від українофільства до народовецтва, від народницького лібералізму до шовінізму, від Куліша до Кониського, від Лавровського до Барвінського, від Огоновського до Грушевського, від Білозерського до Міхновського, від „Громад» 60-их рр., до „Тарасівців” 90-их рр., від „Молодої України” 40-их рр., до РУП, ТУП, УСДРП початку XX ст. Ішлося їм про нейтралізацію соціальної проблеми, про відірвання українського визвольного руху від спільного руху революційної демократії і соціалізму, про легалізацію „українського національства” в рамках клерикалізму, консерватизму і роялізму” [с. 18-19]. До негативних рис української „панівної верстви” Косач також зараховує і „комплекс відчуженості” від народу, який був притаманний, за його концепцією, „провідній верстві” України, починаючи з XIX століття і став головною перешкодою на шляху до здобуття Україною політичної незалежності.

Водночас цілком обґрунтованими видаються судження Косача про те, що творцем історії є народ, який він, услід за радянською політичною термінологією називає „народними масами”, як і не викликає сумнівів і теза про те, що національне визволення у широких колах українства пов’язувалося із соціальними свободами й образом ідеального суспільства. На жаль, вони подаються публіцистом як своєрідні канони, котрі виключають важливу роль національної політичної й культурної еліти у розбудові національної ідеї, яку позиціонували у своїх працях його політичні опоненти.

Підкреслюючи пріоритет політичної ролі народних мас в історії, публіцист вдається до надмірної ідеалізації їх ролі у розбудові ідеалів „політичної суверенності”, що призводило до деяких суперечностей у висловлюваннях. Скажімо, він, патетично наголошує на тому, що „правду вкладав наш народ не „містику”, а революційний постулат докорінної зміни свого становища” і тут же робить заувагу проте, що „суспільна свідомість на-

родних мас не завжди поспівала за змінами у продукційних відносинах, не завжди маси були зрілі до творчої ініціативи" [3, с. 85].

Кардинальна зміна риторики Косача у публіцистиці 60-х років вражаюча, вона діаметрально протилежна його публіцистичній спадщині 30-50-х років, де ідеї войовничого націоналізму позиціонувалися як єдино правильна ідеологія, а національно-визвольні змагання та їх очільники 1917-1919 рр. оцінювалися у піднесено-патетичному тоні. У нарисах „Від феодалізму до націоналізму” доба УНР трактується вже як „повний розгром панівної верстви”, негативно оцінюється державницька політика тогочасних очільників українського руху. Показово, що вкотре в якості доказової бази Косач використовує розлогі цитування з відомого публіцистичного твору, в даному випадку таким є „Відродження нації” В. Винниченка..

Косач з аксіоматичною впевненістю твердить, що в підросійській Україні ґрунту для націоналізму як дієвої ідеології не було, вона була чужа для політичного життя наддніпрянських українців, даючи ж оцінку основним етапам розвитку ідеології націоналізму в Галичині, він відзначає, що на перших етапах вона мала прогресивне значення, проте згодом, галицька політична еліта використала цю концепцію на свою користь, „наситила її своїми власними пересудами і фетишами, тільки на те, щоб звести цю боротьбу на манівці і зрадити”. І знову, свої постулати він ілюструє цитатами із публіцистичних виступів Михайла Драгоманова, присвячених проблемам суспільно-політичної діяльності галицької інтелігенції.

Усім арсеналом дошкульних налічок в бік своїх ідеологічних візаві, подекуди перебільшено тенденційним трактуванням фактів української і світової історії, вплітанням у хід розповіді вирваних із загального контексту дефініцій, окремих положень з націоналістичних концепцій опонентів Косач прагне довести, що націоналізм починаючи з початку ХХ століття і до сучасної йому доби був „узагальнено, спрощеною синтезою тих „ідеологій” чи „програм”, з якими, в минулому, в різних обставинах, українська панівна верства змагалась за своє панування”, „рефлексією класових відносин даного, конкретного періоду”.

З непританною для публіцистичної практики роду Драгоманових-Косачів політичною упередженістю й лакейським бажанням прислужитися ворожій для української нації ідеології, нарисовець вдається до вульгаризації знакових подій та голосливій критики діячів, пов'язаних з розвитком державницьких ідей на Україні. Так, називаючи Бандеру, Мельника, Лебедя, Шухевича „вожчиками”, які готові „і нині обернути дві треті України в тотальну руїну, аби тільки дорватись до влади на одній третині”, а Донцова „пропагатором народовбивства”, Юрій Косач намагається переконати читачів, що націоналістична ідея у повоєнний час залишила пособі „люто-божевільний, цинічний бандитизм”.

Разом з діячами сучасної йому еміграції, найбільше таврує публіцист політичну практику покоління галицької еліти 30-х років ХХ століття (до якого він сам належав і від якого публічно відрікся). Косач бездоказово стверджує, що для очільників українського націоналізму 30-40-х років ХХ століття ідеї здобуття Україною політичної незалежності були латентною мрією про здобуття влади й економічного благополуччя. Інкримінує він „тридцятникам” і прислужництво гітлерівським загарбникам на Україні, яке очільники ОУН начебто прикривали соборницькими гаслами, а натомість, за його надмір саркастичним висловом, залишали по собі „чад згарищ, могили помордованих невинних людей, нестерту криваву пляму”. Автор нарисів намагається переконати читацьку аудиторію в тому, що політичні традиції покоління „тридцятників” продовжуються й у політичній діяльності сучасних йому очільників української еміграції, котрі, плекаючи „яскравий сепаратизм”, вибудували „антиукраїнську ієрархію цінностей”, засновану на комплексі „месіанізму” – „одному із найбільш цинічних варіантів фашистської «теорії активної меншості». Юрій Косач категорично називає новітні політичні міфи в діаспорі „ідеологією епілогу», „українським неофашизмом», а очільників націоналістичних кіл на чужині – „агонізуючою українською „провідною верствою”.

Суб'єктивізмом і кон'юнктурним підходом позначені розмисли публіциста про комплекс „Антиросії”, який у його рецепції був найбільш культивованим ідеологами-державниками в діаспорі. Косач переконаний, що „жупел „Антиросії” перетворився у

найактуальнішу концепцію всякої „реальної політики” агресивного Заходу”, яка допомагає „панівній верстві” фальсифікувати факти історії, маніпулювати свідомістю простих емігрантів, тому для нього концепція „Антиросія” – це прямий шлях до неофашистського міфу, витвореного його сучасниками-опонентами, кінцевою метою якого загарбання Радянського Союзу.

В аналізованій збірці від розділу до розділу рефреном проходить думка про архаїчність української націоналістичної ідеології, її політичну яловість, містифікацію національного міфу за допомогою галереї відомих історичних постатей носіїв державницьких ідеалів. І якщо в попередній період публіцистичної діяльності Косача такі борці за незалежність України, як С. Петлюра, Є. Коновалець, С. Бандера поцінювалися ним як герої „чину”, то в нарисах „Від феодалізму до неофашизму” він дає їм негативні характеристики, називаючи С. Петлюру – „невдалою карикатурою Виговського”, „зряддям польсько-магнатського колоніалізму”, а визначальною рисою „сірих особистостей” Є. Коновальця й С. Бандеру вважає „садистичну жорстокість”.

Натомість в останньому нарисі збірки Косач не жаліє компліментарних висловлювань, змальовуючи портрет „нової” України „грандіозних перетворень і зрушень”, „мужньої і героїчної доби Жовтня”. У душі радянських передовиць Юрій Косач перераховує усі здобутки Радянської України в економічній сфері, з пієтетом зауважує про зміни у свідомості українців та возвеличує патріотизм радянських українців.

Політичним апогеєм його висловлювань про Радянську Україну стали слова, які одним штрихом перекреслили його сміливі, пройняті національною ідеєю і позиціонуванням України як європейської держави публіцистичні виступи 30-50-х років і віддалили від національних ідеалів роду Драгоманових-Косачів: „Відбулась інтеграція всіх наших етнічних фрагментів, штучно леліяних в попередніх добах, в одну українську соціалістичну націю. Кожний день насичує наш народ міццю і силою, а їх джерела – в монолітній єдності, ідейній і соціальній нашого народу, в ідеях Великого Жовтня, цієї межевої дати в історії людства” [3, с. 93-94].

Отже, в аналізованій збірці нарисів „Від феодалізму до неофашизму” свої енциклопедичні знання з української історії Юрій Косач використовує з метою дискредитації державницьких концепцій своїх опонентів. Відступаючи від своїх націоналістичних і проєвропейських переконань 30-50 років, публіцист трактує національне питання відповідно догм радянської пропаганди, тим самим ще більше поглиблює свій конфлікт із продержавницькими силами на еміграції, і найголовніше, відступає від кращих традицій свого роду, який протягом століття розбудовував основи національної ідеї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. Між екзотизмом і традицією / Віра Агеева // Юрій Косач. Проза про життя інших: Тексти, інтерпретації, коментарі. – К.: Факт, 2003. – С. 7–15. – (Літературний проєкт „Текст + контекст”).
2. Косач Ю. Вибране / Юрій Косач. – К.: Дніпро, 1975.–152с.
3. Косач Юрій. Від феодалізму до неофашизму. Нариси / Юрій Косач /. – Нью-Йорк : Вид-во „За синім океаном”, 1962. – 95 с.
4. Косач Юрій. За українську політику тяглості / Юрій Косач // Українська трибуна. – 4 вересня 1947 р. – С.4.
5. Кравченко С.І. Періодичні видання Польщі 20-30-их років ХХ століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог: монографія / Світлана Іванівна Кравченко. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 508 с.
6. Павличко С. Модернізм у контексті мистецького українського руху / Соломія Павличко // Павличко С. Теорія літератури. – К.: Основи, 2002. – С. 277–381.
7. Радишевський Р. „На варті нації” з Юрієм Косачем / Ростислав Радишевський // Слово і час. – 2009. – № 12. – С.42–45.
8. Романов С. „Портрет митця замолоду”: штрихи до життєвого і творчого шляху Юрія Косача / Сергій Романов // Слово і час. – 2009. – № 12. – С.29–42.
9. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження: У 3 ч. / Наталія Сидоренко. – К.: Дослідницький центр історії української преси, 2000. – Ч. 3: Національні часописи у «таборовому просторі» Європи після завершення Другої світової війни (Італія, Великобританія, Німеччина, Австрія, 1945 – 1950). – 160 с.
10. Шерех Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945–1949. Ретроспективи й перспективи / Юрій Шерех // Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 633–678.